

94(497.11)"1941/1944"
356.251(497.11)"1941/1944"
COBISS.SR-ID 34757641

Оригиналан научни рад
Примљен: 08. април 2020.
Прихваћен: 14. септембар 2020.

Др Бојан Б. Димитријевић, научни саветник
Институт за савремену историју, Београд
e-mail: bojnads1@gmail.com

Др Раде Ристановић, научни сарадник
Институт за савремену историју, Београд
e-mail: raderistanovic@hotmail.com

РАВНОГОРСКА ОБАВЕШТАЈНА СЛУЖБА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ 1941–1944.

АПСТРАКТ: Чланак даје хронолошки преглед настанка обавештајне службе Југословенске војске у Отаџбини – Равногорског покрета у Другом светском рату на подручју окупираних Србије. Извршена је историографска реконструкција модела организовања те службе, циљеви, задаци и објекти обавештајног рада, као и њени карактеристични актери. Указано је и на однос генерала Михаиловића према раду ове службе. Рад је настао на основу архивске грађе која се чува у Војном архиву у Београду и литературе која се делимично дотицала ове проблематике.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Обавештајна служба, Србија, Београд, окупација, Југословенска војска у Отаџбини, Равногорски покрет, генерал Михаиловић

Увод

Један од најважнијих облика отпора у Другом светском рату био је вршење обавештајне службе. Организовање овакве вр-

сте делатности у окупираној Европи био је једна од приоритетних задатак на којем су радили савезници и покрети отпора. Обавештајни органи могли су да постану сви од рибара, преко жена на пијаци до високих дужносника окупационог апарата који су били двоструки агенти. Предмети обавештајног рада били су толико дифузни да су се кретали од праћења цена на црној берзи, преко описивања наоружања које је транспортовано железницом до мапирања мета за планирање савезничког бомбардовања.¹

Форма организационе структуре, кадрови и облици деловања сваке обавештајне службе у директној су зависности од потреба и могућности субјекта који иницира и обликује обавештајну делатност. У контексту наше теме истраживања неопходно је указати на сам карактер равногорске организације и његову генералну стратегију. Нуклеус овог покрета отпора чинили су официри и војници војске Краљевине Југославије који су одбили да признају капитулацију и одлучили да наставе борбу. Повезивањем са владом у емиграцији и савезницима овај покрет и његова војна компонента Југословенска војска у Отаџбини постали су саставни део антиосовинске коалиције и легитимни представници Краљевине Југославије у земљи. Након горког искуства устанка 1941. суштина стратегије ЈВуО биле су заштита српског народа на окупираној територији Краљевине Југославије, вршење припрема за подизање отвореног устанка када се стекну повољни услови и борба против комунистичког покрета отпора.²

Као легитимни представници Краљевине Југославије равногорци су преузимали и прилагођавали многе организационе форме и ослањали су се на кадрове војске ове државе. С циљем упознавања темеља на којима је ЈВуО градио своју обавештајну делатност неопходно је пружити „портрет” обавештајне службе Војске Краљевине Југославије. У периоду од 1918. до 1941, у складу са спољним и унутрашњим политичким и војним изазо-

¹ M. R. D Foot, *Resistance: European Resistance to the Nazis, 1940- 1945*, (London: Biteback Publishing 2016), 33-41.

² Lucien Karchmar, *Draza Mihailovic and Rise of the Chetnik movement 1941-1942* (NY-London: Garland Publishing Inc, 1987), 82-84.

вима, државне управљачке структуре посветиле су велику пажњу обавештајној делатности. То је на плану војне обавештајне службе подразумевало њену додатну професионализацију и изградњу кадрова. У Главном генералштабу издвојено је Обавештајно одељење унутар кога су образовани даље организационе целине по узору на тадашње глобалне трендове. Велика пажња посвећивана је и обуци кадрова. Од 1932. организовани су обавештајни курсеви кроз које је до Априлског рата прошло 270 официра. Оваквим радом оспособљена је обавештајна служба која је била спремна да спроводи обавештајни и контраобавештајни рад у земљи и иностранству, изграђена је кадровска база и акумулирана су значајна искуства која су послужила у Другом светском рату.³

Неопходно је нагласити и да је први човек равногорске организације поседовао искуство и знање неопходно за организовање и обављање обавештајне делатности. Наиме, он је у периоду 1935–1937. био на дужностима војног аташеа у Бугарској и Чехословачкој. Потом је током 1940. године уско сарађивао са колегама из Обавештајног одељења Главног генералштаба, а док је био у Београду, до почетка новембра 1940, имао је и контакте са представницима савезничких служби или официра из већ окупираних држава који су краће или дуже време ту боравили.⁴

Како бисмо схватили безбедносно обавештајне изазове са којима су се суочавали равногорски обавештајци, неопходно је указати на опште околности у којима су радили. Територија Краљевине Југославије је атомизирана. На појединим окупираним и анектираним областима српски народ је био егзистенци-

³ Више о структури, деловању и кадровима војне обавештајне службе Војске Краљевине Југославије у: Далибор Денда, „Војна обавештајна служба у Краљевини СХС/Југославији 1918–1941”, *Војноисторијски гласник*, 2 (2010), 20–39; *Jugoslovenska vojno-obaveštajna služba*, elaborat: Odeljenje za zaštitu naroda, I, II, III; Vladimir Vauhnik, *Nevidljivi front: Borba za očuvanje Jugoslavije*, (Minhen: Iskra 1984); Uglješa Popović, *Deseti po redu: Tajna vojno obaveštajna služba bivše jugoslovenske vojske od 1938. do maja 1941. godine*, (Београд: Uglješa Popović 1976); Срђан Цветковић и други, *Колаборационисти пред судом: Саслушања Милана Недића, Драгомира Јовановића, Танасија Динића и Косте Мушицког пред органима Озне*, (Београд: Институт за савремену историју, 2020), 376–396.

⁴ Бојан Димитријевић, *Генерал Михаиловић*, Биографија I део, (Београд: ALX, 1996), 101–122, 141–149.

јално угрожен. Образована је територија која се у највећој мери поклапала са оквиром Краљевине Србије пред балканске ратове и стављена под немачку војну управу. Поред немачког окупатора на овом простору деловали су Народноослободилачки покрет, бугарска војска и различите колаборационистичке структуре. Окупирана Србија у погледу генералне савезничке стратегије била је важна као саобраћајно чвориште, посебно у периоду битке за Африку када је део њене територије представљао помоћни правац за снабдевање немачких трупа на овом континенту.

Противници равногорске обавештајне службе

Главни предмет интересовања равногорске обавештајне службе био је немачки окупациони апарат. Они ће током окупације перманентном акцијом пратити равногорске активности, користећи обавештајце различитих профила, а касније и радиоизвиђање. Њихов однос према Равногорском покрету је током целе окупације (рата) остао непријатељски. Ипак, оштро непријатељство карактеристично је за период јесен 1941– пролеће 1943. године. У каснијој фази рата, од јесени 1943, уочава се толерантнији став, као последица промене ратних околности на штету Трећег рајха, али и жеље да се преко равногорске обавештајне службе прате активности или дође у контакт са савезницима.

Иако то на почетку организовања Равногорског покрета отпора није изгледало тако, комунистички (партизански, народноослободилачки) покрет отпора убрзо је постао његов главни противник. Појава комуниста ван градова, која је уследила после немачког напада на Совјетски Савез 22. јуна 1941, почела је да компликује стање на терену. Комунистичке групе су већ од средине јула почеле да изводе различите оружане акције, од напада на жандармерију, паљевине сеоских архива, вршалица и ликвидација појединих њихових противника, до напада на немачке окупационе снаге. С једне стране комунисти су били убеђени да њихове акције помажу ратним напорима Совјетског Савеза, а с друге стране да је њихов излазак на терен

почетак револуције. Убрзо окупатор је на њихове акције почео да одговара репресалијама над цивилним становништвом.⁵

Међутим, оно што је битно за наше истраживање јесте околност да је Комунистичка партија Југославије функционисала у илегални пуне две деценије мирнодопског живота и да је много од њене делатности било нека врста обавештајног рада. Као илегална организација током међуратног периода Комунистичка партија Југославија развила је и примењивала начело конспиративности (псеудоними, праћење политичке и друштвене ситуације, избегавање полиције, тајна комуникација). Када се томе дода да је део припадника био на школовању у совјетским институцијама, а неки од њих и обавештајним, а други део имао искуство из грађанског рата у Шпанији, можемо да закључимо да је комунистички (партизански) покрет због свог начина функционисања, илегалне праксе и одређеног међународног искуства имао значајну предност у развоју сопствене обавештајне мреже у односу на Михаиловићеву војну организацију. Ову предност комунисти ће задржати током целог периода рата.

Стварајући сопствене обавештајно-безбедносне службе, они ће свој покрет у многоструким учинити кохерентнијим и отпорнијим на ратне изазове. Штавише Михаиловић неће никад имати посебну личност од поверења која би водила обавештајну службу његове организације, какву је имао Јосип Броз Тито у Александру Ранковићу, који се бавио организационим и обавештајно-безбедносним радом у партизанском покрету током целог рата. Михаиловић је углавном овај део посла обављао сам, или уз асистенцију приучених официра који су се мењали од ситуације до ситуације.

Коначно, ту је била и „трећа” страна у окупираној Србији: српска влада генерала Милана Недића, формирана крајем августа 1941. одлуком немачке команде Југоистока, ради помоћи у сузбијању устанка. Њен оружани апарат створен је уз помоћ окупатора, а на бази доратне жандармерије и полиције. Након

⁵ *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије*, (Београд: Војноисторијски институт, 1973) XII-1, 221–222, 224, 239–240; Венцеслав Глишић, *Ужичка република*, (Београд: Нолит, 1986), 33; Дојчило Митровић, *Западна Србија 1941*, (Београд: Нолит, 1975), 58–61.

сламања устанка крајем децембра 1941. влада Милана Недића је почетком 1942. године успоставила свој полицијско-оружани апарат на нивоу свих (12) округа и срезова које је контролисала.⁶ Тај апарат је скупљао и обавештајне информације на терену, пре свега о устаницима (равногорци, партизани), али је један његов део већ од краја 1942. па до октобра 1944. био у функцији Равногорског покрета и представљао добар извор информација равногорској обавештајној служби.

Први неуспели кораци у стварању обавештајне службе

Избијањем првих већих борби у јесен 1941, а потом и сукоб са партизанским покретом, који је ескалирао новембра исте године, довели су до почетних корака у дефинисању равногорске обавештајне службе. Прва наредба у којој је захтевано да се у свим „одредима устроји обавештајно-пропагандни одсек“ издата је 7. новембра 1941. и названа је „Упутство број 3“. Циљеви обавештајне службе одређени су на следећи начин: „прибављати податке о поступку непријатељских и комунистичких јединица према становништву, спречавати прибављање података о нашим јединицама и нашем раду, хватање непријатељских, шпијуна, ширење лажних вести, спречавање разних прича, а и препричавања наших војника који то често чине из своје наивности и необавештености”.⁷ Уочава се да због околности на терену, а савим сигурно агресивне комунистичке пропаганде, која је била карактеристика њихове појаве током јесени 1941, Михаиловић обавештајну и пропагандну делатност сматра као јединствену целину.

Међутим, немачки притисак, који се после протеривања партизанских снага из Србије окренуо према Михаиловићевим војним четницима, учиниће да равногорска организација једва преживи удар од 6. децембра 1941. на њено седиште на Равној

⁶ *Српски народ*, 1. јануар 1944., 3.

⁷ Војни архив (даље: ВА), Четничка архива (даље: ЧА), кутија (даље: к.) 12, фасцикла (даље: ф.) 5, документ (даље: д.) 1; ВА, Ча, к.246А, ф.4/1, д. 2, 3.

гори. У наредним месецима Михаиловић се налазио у дубокој илегалу, као и већи део његовог штаба, док је део његових одреда би спасен тако што је „легаллизован“ и са мање или више ентузијазма глумио одреде Недићеве четничке одреде.⁸ Зима 1941–1942, коју је карактерисала изузетно јака хладноћа, где се температура спуштала данима и испод минус 30, јако присуство немачких окупационих снага и оружаних одреда српске владе, утицала је да Равногорски покрет буде у потпуној илегалу и на већем делу окупиране Србије потпуно пасиван. У таквим околностима није било услова за развоја војне, територијалне, па ни обавештајне акције. У овом периоду Михаиловић је произведен у генерала и постављен на место министра војног у новој влади Краљевине Југославије, као и на место начелника штаба Југословенске војске у Отаџбини.⁹ Ово је био значајан корак у легитимацији и Михаиловића и „његове“ војне организације, а што су у том тренутку прихватили и савезници.

Равногорска организација се све до касне јесени 1942. бавила преживљавањем и опстанком на терену. Овакве околности спречавале су шири развој њене обавештајне службе. Додатна отежавајућа околност била је чињеница да је јуна 1942. генерал Михаиловић прешао на терен Црне Горе. На тој територији остао је наредних годину дана, што је утицало да се у том периоду равногорска обавештајна служба развија готово по сопственој логици, а уз координацију преко радио-везе из Михаиловићеве Врховне команде у Липову, на северу Црне Горе. Генерал је радио-везом комуницирао са својим командантима у окупираној Србији, примао извештаје (и обавештајне) и слао наређења и упутства.

Стварањем штаба Врховне команде Југословенске војске у Отаџбини, крајем јуна 1942. обавештајна делатност делегирана је ђенералштабном мајору и пилоту Захарију Остојићу. Ово ће остати у већини само фиктивно, јер је Остојић убрзо послат на друге задатке ван Врховне команде, а генерал Михаиловић је у

⁸ Бојан Димитријевић, *Војска Недићеве Србије: Оружане снаге српске владе 1941–1945*, (Београд: Институт за савремену историју, 2011), 128–131.

⁹ *Службене новине Краљевине Југославије*, 27. јануар 1942.

суштини сам координисао стварање равногорске обавештајне службе.¹⁰

Већ у овом периоду (21. августа 1942) идентификујемо да генерал Михаиловић од београдске организације тражи да се ангажују железничари за новчану надокнаду и успостави обавештајна служба која ће сакупљати неопходне податке.¹¹ У септембру 1942. уочавамо прве резултате наведеног наређења и у Врховну команду почињу да стижу подаци о немачком железничком транспорту.¹² Ово су били свакако први озбиљнији кораци равногорске обавештајне службе.¹³

Обнављање равногорске организације у Србији уследило је у јесен 1942. активирањем рада бригада и/или формирањем корпуса на територијалној основи. Ове команде је сходно војничким правилима требало да имају обавештајне официре, па је требало устројити и обавештајну службу која би обједињавала и усмеравала њихов рад. Темелј на којем је успостављена равногорска обавештајна служба представља *Упутство за рад и организацију обавештајне службе*, које је, према свему судећи, израђено у октобру 1942. године. Тим упутством одређени су циљеви, оцртан делокруг рада, организациона структура, методи деловања и извршено разграничење између обавештајне службе и пропаганде. Обавештајна служба означена је као „најглавнији помоћник и сарадник оружане силе јер представља њене уши, очи и осећање”, који мора својим подацима да олакша „војној сили постизање војно-политичких циљева са најмањим бројем жртава и штете како у моралном тако и у материјалном погледу”.¹⁴ Поред равногорских војних и цивилних власти, извор равногорске обавештајне службе требало је да постане „цео народ”. Документ је дефинисао поименце и непријатеље Равногорског по-

¹⁰ ВА, ЧА, к.246А, ф.4/1- 5.

¹¹ Милан Весовић, Коста Николић и Бојан Б. Димитријевић, *Рат и мир ћенерала: изабрани ратни списи*, (Београд: Српска реч, 1998), 1, 230.

¹² ВА, ЧА, к. 275, ф. 1, д. 12; ВА, ЧА, к. 275, ф. 1, д. 15; ВА, ЧА, к. 275, ф. 1, д. 18.

¹³ Детаљније о наведеној активности обавештајне службе у Београду у: Раде Ристановић, *Београдски равногорци: Југословенска војска у отаџбини и Равногорски покрет у окупираном Београду 1941–1944*, (Београд: Институт за савремену историју, 2020), 189–193.

¹⁴ ВА, ЧА, к. 103, ф. 4, д. 20.

крета (ЈВуО): окупатора, домаће присталице – „зеленаше, Недићевце, Љотићевце, Павелићевце...комунисте – партизане... Арнауте и муслимане... шпијуне, агенте, слуге окупатора... саботере нашег рада, забушанте, средоње, лопове, корупционаше, протекционаше...”¹⁵

Први обавештајни кораци Команде Србије

Како је ђенерал Михаиловић био изван Србије, током већег дела периода 1942–1943, као најстарија команда у окупираној Србији постаје Команда Србије ЈВуО (Горски штаб 1А) са генералом Мирославом Трифуновићем на челу. Прве кораке у организовању обавештајне мреже започео је потпуковник Драгослав Павловић, који је већ у пролеће 1942. почео да организује обавештајце везане за њега као делегата ВК за Србију. Након ступања у организацију генерал Трифуновић од августа 1942 наставља са организовањем обавештајне мреже везане са Команду Србије.¹⁶ У септембру 1942. успостављен је Главни обавештајни центар Команде Југословенске војске у отаџбини (ГОЦ К-де ЈВуО). Центар је био подређен Команди Србије и налазио се у истом месту где и њен штаб. Седиште ГОЦ-а померало се заједно са Командом Србије. ГОЦ се током 1943. налазио у селу Котражи, па у селу Трњане. Своју делатност развијао је на целокупној окупираној територији под командом војног заповедника за Србију. Посебан задатак на почетку рада овог центра био је да сакупља информације о кретању транспорта на главним железничким правцима и немачким војним ефективима.¹⁷ Уочава се да се од октобра те године појављују извештаји у већем броју, што индицира раст њене активности. Михаиловић је ову службу називао по француском узору „Други биро”.¹⁸

У најранијој фази овом службом (ГОЦ) руководио је капетан Душан Радовић, познатији као Кондор. У новембру 1942.

¹⁵ ВА, ЧА, к.246А, ф.4/1-6.

¹⁶ ВА, ЧА, к. 246А, ф.4 -1, 103–104.

¹⁷ ВА, ЧА, к. 246А, ф. 4, д. 1 Б.

¹⁸ ВА, ЧА, к. 117, ф. 1, д. 5.

службу је преузео мајор Душан Мирић, који је у исто време био и начелник Штаба Команде Србије. После неслагања са појединим командантима Мирић одлази ван Србије на другу дужност, а службу преузима ваздухопловни наредник-водник (касније потпоручник) Крста Кењаловић, све док га нису заробили добровољци СДК у септембру 1943. године. Њега наслеђује ваздухопловни поручник (капетан друге класе) Ђорђе Супић, који је од раније био у Трифуновићевом штабу.¹⁹

Ова служба радила је мимо територијалних команданата, везана искључиво за Команду Србије. Амбициозно постављена са идејом да обухвати целу територију Србије и Војводину, да се бави обавештајним и контраобавештајним радом према свим противницима равногорске организације, како по војним тако и по цивилним питањима. Замисао је била добра, али се убрзо показало да недостаје добро обученог кадра за изношење овако захтевног посла.²⁰

Ипак, основна делатност, организовање и рад обавештајне службе у окупираној Србији је постављена и рад тог центра био је „прилично организован“, како сматрају послератни аналитичари ОЗН-е /УДБ-е.²¹ Према њиховој процени, ГОЦ је контролисао око 50 обавештајних одсека широм Србије, иако је нађено података само за 12. Они су формирано током 1942, а већином од септембра до краја те године. У неким местима, као што су Београд или Ниш, који су најпре формирано, била су и по два одсека. Уочава се да су одсеци формирано у Војводини. Требало је да си раде према упутству од 10. септембра те године. Први формирано одсек био је у Београду (бр. 1), који је касније формирао већи број пододсека и секција у граду. Потом је формиран бр. 2 у Нишу, који је деловао на целом југу Србије. Оба су настала у пролеће и рано лето 1942. године. Потом још један: број 2а у Нишу, бр. 3 у Прокупљу, бр. 5 у Белој Паланци, бр. 7 у Неготину, бр. 9 у Сврљигу, бр. 13 у Куршумлији, бр. 16 у Краљеву или Рашкој, бр. 17 у Косовској Митровици, бр. 18 на неутврђеној локацији, бр. 19 у Алексинцу, бр. 20 у Житковцу, бр. 30 на неутвр-

¹⁹ ВА, ЧА, к. 246А, ф. 4 -1, д. 106.

²⁰ ВА, ЧА, к. 246А, ф.4 -1, д. 105.

²¹ ВА, ЧА, к. 246А, ф.4 -1, д. 110.

ђеној локацији, бр. 31 у Ужицу, бр. 49 у Панчеву и без броја у Крушевцу. Ван тих одсека – центара постојао је још један број обавештајаца који су самостално деловали и директно били везани са ГОЦ.²² Обавештајци су углавном били из редова активних старешина, махом из СДС-а, затим трговци, железничари и друга лица. Они су носили нумеричке ознаке 05-1XX и кодна имена.²³

Припадници ове службе пратили су кретање окупаторских трупа, њихову дислокацију и покрете, евидентирали војне објекте и њихову садржину, потом железничке транспорте, пловидбу на Дунаву, односе међу домаћим актерима српске владе у појединим варошицама итд. Посебно су пратили делатност и производњу у фабрикама ваздухопловне индустрије које су биле стациониране око аеродрома на Бежанији (Земуну) и које су радиле за немачко или хрватско ваздухопловство.²⁴

Обавештајни центри Команде Београда

Као главни град окупиране Краљевине, седиште немачких окупационих и српских колаборационистичких власти, велики гарнизон са значајним бројем војних јединица свих типова, аеродромом, железничким чвориштем и неколико фабрика које су наставиле војну производњу, Београд је био значајно обавештајно чвориште током целог Другог светског рата. Све ратујуће стране, легалне и илегалне, имале су своје обавештајне пунктове и мреже у граду.

Ова тема је квалитетно и свеобухватно истражена у нашој историографији, те ћемо се на овом месту пружити основне информације о организационом развоју, најважнијим обавештајним каналима и облицима деловања.²⁵ По ефективима и резултатима равногорска обавештајна служба је управо била најак-

²² ВА, ЧА, к. 246А, ф.4 -1, д. 122–133.

²³ ВА, ЧА, к. 246А, ф.4 -1, д. 111.

²⁴ ВА, ЧА, к. 117. ф. 2, д. 45; ВА, ЧА, ф. 3, д. 12; ВА, ЧА, к. 54. ф. 1, д. 10; ВА, ЧА, к. 121. ф. 4, д. 15.

²⁵ Више организационој структури, кадровима и деловању равногорске обавештајне службе у Београду: Р. Ристановић, *Београдски равногорци...*, 163–212.

тивнија и најјача у Београду. У граду је још од 1941. постојала Команда Београда (Горски штаб бр. 2), која је организовала и обавештајни рад. Сасвим могуће да је одређена обавештајна мрежа настала већ у пролеће 1941, јер се помињу неки од официра који су радили на организацији обавештајне мреже током те године (мајор Јовановић, Душан Милутиновић), углавном са сарадницима у жандармерији и на железници. Са пуковником Михаиловићем директни контакт (могуће и курирска веза) остварен је крајем маја 1941. године.²⁶

Према каснијој изјави Војина Андрића, августа 1941, мајор Радослав Ђурић је организовао обавештајну службу коју су водили поручник Војислав Радојчић (по једном податку бавио се обавештајним радом још од маја 1941), а потом капетан Јанко Ђорђевић, углавном радећи са сарадницима српских власти и жандармерије. Они су комуницирали са штабом на Равној гори, личним доласцима током јесени те године. У овом периоду прикључује им се и капетан Александар Михаиловић (који је пред Априлски рат био у Обавештајном одељењу Главног генералштаба и током окупације радио у штабу мајора Ћосића касније шефа обавештајне службе СДС).²⁷ Ова линија у каснијем периоду се претвара у Горски штаб бр. 2 или Команду Београда. Она је у свом саставу имала и официра за обавештајне послове (поручник Миодраг Стојановић, резервни поручник Боривоје Месаровић).²⁸

Поред београдског војног штаба, од пролећа 1942. постојао је и „цивилни штаб”. Основни задатак овог штаба био је да решава „питање исхране и снабдевања, врши обавештајну службу, инфилтрира се у редове домаће управе”.²⁹ У почетном периоду када је штабом руководио Сретен Жујовић, он је имао извесну самосталност, а тек накнадно је у потпуности подређен Команди Београд. Цивилни штаб је вршио обавештајну службу преко

²⁶ ВА, ЧА, к. 246А, ф.4 -1, д. 146.

²⁷ ВА, ЧА, к. 246А, ф.4 -1, д. 150.

²⁸ ВА, ЧА, к. 246А, ф.4 -1, д. 161.

²⁹ ВА, ЧА, к. 262, ф. 1, д. 47 *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије*, том. XIV, 1, Београд 1981, 1, 447; ВА, ЧА, к. 127, ф. 12, д. 1.

поверљивих људи из колаборационистичког апарата. У другој половини 1943. тај штаб организовао је обавештајну делатност преко четири обавештајне групе (центра). Прва је вршила обавештајну делатност у колаборационистичком апарату. Друга група „обавештајних центара спроведена је у приватним предузећима”. Трећа је била организована по „сталешким грађанским установама, лекарска, апотекарска, занатска, инжењерска и трговачка комора и удружења”. Четврту обавештајну групу чинили су службеници Министарства спољних послова који су наставили да раде под окупацијом „на разним положајима и по различитим службама”.³⁰

По формирању корпуса и бригада 1943. године Горски штаб бр. 2 успоставио је обавештајно одељење (називано и ГОЦ). Било је замишљено да сваки од корпуса има обавештајну секцију, а бригаде офицере.³¹ Формирањем организације корпуса и бригада у Београду 1943. промењена је организациона структура обавештајне службе и спојена пропагандна и обавештајна делатност. Унутар бригада образована су обавештајно-пропагандна одељења са шефовима на челу који су командовали обавештајним органима. Средином 1943. за шефа обавештајне службе у Београду постављен је мајор Божидар Раденковић, а од 1944. на тој дужности био је резервни пешадијски капетан Радомир Милинковић Џек.³²

И равногорски омладински штаб 501 је развијао своју обавештајну делатност у граду. Према извештају тог штаба из 1943, поједини омладинци обављали су обавештајну делатност и прикупљене информације предавали командантима корпуса и бригаде ЈВуО.³³ Поред наведених центара Врховна команда ЈВуО је преко Главног обавештајног центра у одређеним случајевима независно давала овлашћења појединим лицима да обављају обавештајну делатност у Београду. Ту праксу региструјемо у

³⁰ БА, ЧА, к. 107, ф. 1, д. 8.

³¹ БА, ЧА, к. 246А, ф.4 -1, д. 161.

³² Nikola Milovanović, *Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihailovića*, (Beograd: Slovo ljubve, 1983), 3, 280; БА, ЧА, к. 121, ф. 3, д. 11; БА, ЧА, к. 121, ф. 3, д. 13.

³³ БА, ЧА, к. 130, ф. 1, д. 49.

септембру 1942. године.³⁴ Ова лица била су директно везана за Врховну команду ЈВуО. Најкарактеристичнији су Јован Гашић Франц, Петар Милићевић Анте и Миодраг Инђић др Краус. Именовани су успевали да сакупе најразличитије обавештајне податке инфилтрирају се у сам врх окупационе управе.³⁵

Обавештајни подаци из Београда

У методолошком погледу београдски равногорци успешно су током рада спроводили методе опсервације, агентурни или метод инфилтрације. Повремени недостатак јављао се у аналитичком сегменту деловања равногорске обавештајне службе у Београду. Информације нису филтриране, што је у појединим случајевима као крајњи продукт имало пружање нетачне податке вишим инстанцама. Ипак, београдска организација успела је да изгради организациону структуру обавештајне службе, обезбеди обавештајне канале и поседује кадрове, који су успевали да прикупе, обраде и правовремено пошаљу најразличитије податке Врховној команди ЈВуО. Равногорски обавештајци у Београду били најактивнији од јесени 1942. до почетка јесени 1944. године.

Анализа обавештајних информација које су у Врховну команду стизале из Београда показују да је међу њима било врхунских открића (идентификација лица која су била у српском Гестапоу, елаборат о логору на Сајму³⁶, појава и рад Хермана Нојбахера у Србији, информације о атентату на Хитлера 20. јула 1944), добрих процена немачке војне силе, посебно цивилних капацитета који су коришћени (делови индустрије, борски рудник). Вођена је евиденција сарадника немачке обавештајне службе или окупаторских власти, као и комуниста.³⁷

Војне ефективне, организациона структура, опште стање у партизанским јединицама представљале су информације које је

³⁴ ИАБ, БДС, А- 320, досије Аранђеловић Загорка.

³⁵ Р. Ристановић, *Београдски равногорци...*, 173, 174.

³⁶ ВА, ЧА, к.117, ф.2, д. 11.

³⁷ ВА, ЧА, к.121, ф.1, д. 38. ВА, ЧА, к. 121, ф. 22, д. 2.; ИАБ, Фонд Безбедносно информативна агенција (даље: БИА), Ф. Х/ П. 7, Алајбеговић Махмуд.

обавештајна служба у Београду у одређеној мери успевала да сакупи и да информише Врховну команду. Користећи канале у колаборационистичкој управи долазило се и до података о акцијама хапшења припадника комунистичког покрета (посебно је Миодраг Инђић имао квалитетне податке о томе).³⁸ Непосредно равногорским обавештајцима било је знатно теже да сакупе податке о организацији која је деловала илегално и већина података о КПЈ долазила је из колаборационистичких извора, како указује Младен Жујовић.³⁹

Због наклоности доброг дела Недићевог војног и цивилног апарата, значајне информације добијене су из овог сектора по различитим војним и другим питањима. Изузетак је био Српски добровољачки корпус, који је био формиран на посебним идеолошким основама, који се јасно профилисао као непријатељ Равногорског покрета и који је имао сопствену обавештајну службу. Током марта 1944. обавештајна служба Команде Београд открила је кључ за шифрирање назива јединица СДК, што је Врховној команди помогло да обезбеди праћење правца кретања пукова и батаљона ове војне формације.⁴⁰

Посебно важан тип обавештајних информација било је прикупљање података о кретању немачких железничких транспорта преко Београда. Прецизни подаци о композицијама возова који пролазе кроз београдски железнички чвор, али и о општем стању на овом делу железнице било је од вишеструког значаја за ЈВуО. Овакве информације биле су неопходне за увид у транспорт немачких војних ефектива и планирање и извођење диверзија које су припадници покрета отпора вршили на пругама у окупираној Србији, али и од важности за савезнике који су бомбардовали циљеве у окупираној Југославији од јесени 1943. године.⁴¹ Сакупљањем, обрадом и прослеђивањем информација

³⁸ ВА, ЧА, к. 19, ф. 2, д. 46.

³⁹ Младен Ј. Жујовић, *Ратни дневник 2: Југославија у II светском рату*, (Врњачка Бања: Интерклима-графика, 2004), II, 71.

⁴⁰ ВА, ЧА, к. 121, ф. 3, д. 15.

⁴¹ Више о овој теми у: Simon Trew, *Britain, Mihailovic and the Chetniks, 1941-1942*, (London: The Macmillan press LTD, 1997) 153-160; Иван Авакумовић, *Михаиловић према немачким документима*, (Београд: Институт за савремену историју, 2004), 177, 178; David Martin, *Mreža dezinformacija: Čerčilova jugoslovenska greška*, (Beograd: Prosveta, 1991), 162–183.

ове природе београдска организација остварила је најдиректнији допринос антифашистичкој борби на глобалном нивоу, о чему сведоче садржаји депеша које је Врховна команда по овом питању слала савезницима и својој влади.⁴²

Обавештајни извештаји о немачким војним ефективима, распореду трупа, њиховим сменама, изградњи фортификација и локацији положаја и објеката, које је слала равногорска обавештајна служба били су ипак најчешћи. Извештаји су даље прослеђивани емигрантској Влади, која је о прикупљеним подацима извештавала савезнике.⁴³ Информације из извештаја добиће потпуну употребну вредност када од априла 1944. године америчко ваздухопловство крене са чешћим бомбардовањем.

Организовање обавештајног одељења у Врховној команди ЈВуО

Формално независан организациони оквир равногорска обавештајна служба добила је тек доношењем наредбе од 4. септембра 1943. о организовању штаба Врховне команде ЈВуО. До тада није било никакве посебне целине која се унутар Врховне команде бавила обавештајним радом. По овој наредби, у оквиру Врховне команде образовано је Обавештајно одељење којим је руководио начелник и које се састојало од Првог и Другог одсека. У делокругу рада Првог одсека били су „прикупљање и сређивање података о унутрашњим непријатељима, шпијунима и издајницима, сузбијање непријатељске разорне акције и пропаганде”. Други одсек имао је задатак да прикупља и обрађује податке о окупаторовим војним ефективима у Југославији и иностранству.⁴⁴ Како се види, реч је о одељењу које је имало и контраобавештајну и обавештајну функцију.

⁴² Milan V. Terzić, „Jugoslavija u viđenjima kraljevske vlade i namesništva 1941–1945: propaganda i stvarnost”, (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2004), 454.

⁴³ Isto.

⁴⁴ ВА, ЧА, к. 254, ф. 1, д. 4; ВА, ЧА, к.117, ф.3, д. 14; ВА, ЧА, к.117, ф.3, д. 15; ВА, ЧА, к.117, ф.3, д. 21.

На место начелника Обавештајног одељења постављен је ђенералштабни мајор (потом, потпуковник) Павле Новаковић, који је дошао из састава Југословенских снага у Египту. Овај официр је обављао ту дужност до јуна 1944. године, али није се афирмисао и његов рад у већини се састојао од формирања обавештајних билтена који су прослеђивани преко радио-станице нижим командама.⁴⁵

Начелници одсека били су: Првог – ваздухопловни капетан прве класе (мајор) пилот Тодор Гогић, који је такође стигао из Египта са Новаковићем; Другог – капетан прве класе (мајор) Слободан Нешић. Гогић је у фебруару 1944. упућен на трупну дужност у Источну Србију. Нешић је са једним краћим прекидом остао на тој дужности, а обавештајну делатност вршио је и у току повлачења снага ЈВуО из Србије у Босну.⁴⁶ Један број официра различитог профила био је у саставу одељења (седам имена идентификовано), али су и они одлазили на терен на командне или друге дужности у наредном периоду.

Упркос формирању посебног Обавештајног одељења у Врховној команди, сви обавештајни подаци – депеше, писани или усмени извештаји долазили су код генерала Михаиловића и он је на бази тих података дефинисао даље кораке своје војне и политичке организације. Фактички је наставио да сам руководи овом службом, док су му официри из одељења махом били помоћници или служили као техничка лица. Према свему судећи овакав начин рада првог човека равногорске организације резултат је неповерења у већину официра који су дошли из југословенских трупа у Египту. Ово је отежавало функционисање са командама или њиховим обавештајним органима на терену: ионако малобројно Обавештајно одељење махом се бавило административним или техничким пословима. По истом принципу од самог успостављања генерал Михаиловић је комплетну радиокомуникацију (па тако и обавештајну) држао у својим рукама.

Део података формиран је у билтене који су слати командантима, представницима Централног националног комитета или Влади у избеглиштву. Информације које су биле од значаја

⁴⁵ ВА ЧА, к.246А, ф.4/1- 20

⁴⁶ ВА ЧА, к.246А, ф.4/1- д. 21, 22.

за савезнике предаване су британској (касније америчкој) мисији преко официра за везу који је био у саставу Обавештајног одељења. Идентификована су само два телеграма са конкретним наређењима потпуковника Новаковића за рад појединим командама са почетка 1944. године.⁴⁷

Након одласка Новаковића ван Србије на његово место постављен је мајор (потпуковник) пилот Драгомир Жикић, који је ту дужност вршио према свему судећи током јуна и јула 1944. године. Од почетка октобра за начелника Обавештајног одељења постављен је ђенералштабни пуковник пилот Јован Црвенчанин, који је претходно због болести пуштен из заробљеништва. Он је био на дужности кратко, све док у новембру 1944. није евакуисан авионом са америчком мисијом. Њега је на дужности заменио потпуковник Никола Милекић, који је ту дужност обављао све до 11. марта 1945. године. Према послератним подацима ОЗН-е тада је на дужност требало да буде постављен потпуковник Љубомир Јовановић, дотадашњи командант Тимочког корпуса, али је он већ 16. марта упућен у Приморску Словенију у истакнути део Врховне команде. Према другим подацима Јовановићу није одређена дужност за тих неколико дана, већ је био у Врховној команди.⁴⁸ Ко је формално руководио обавештајним одељењем до слома снага ЈВуО на Зеленгори око 13. маја 1945, није за сада познато.

Трупна обавештајна служба

Развој организационе структуре обавештајне службе у јединицама ЈВуО прешао је идентичан пут као и у другим деловима организације. Упутством бр. 3 од 7. новембра 1941. наређено је да се у „свим одредима устроји обавештајно-пропагандни одсек“. Сугерисано је да одсек буде састављен од млађих људи који су „национално потпуно свесни“ добри говорници и добри организатори. Контролу над одсеком требало је да врши командант одреда. Као главни задатак обавештајне службе у одреду истак-

⁴⁷ ВА ЧА, к.246А, ф.4/1, д. 23.

⁴⁸ ВА ЧА, к.246А, ф.4/1, 20.

нуто је „прибављање података о кретању комунистичких јединица,... бројном стању и саставу”.⁴⁹ Као што смо навели у претходном делу рада, опште околности нису дозволили детаљнију реализацију овог упутства.

По формирању корпуса ЈВуО регулисано је и питање трупне обавештајне службе. Наређено је да свака јединица поставља људе који би вршили обавештајну службу „почев од команде корпуса па до чете”. Унутар сваког корпуса образовано је обавештајно одељење које је организовало и водило обавештајни рад. У свакој чети морао је да буде одређен минимално један човек који би вршио обавештајну делатност. Читајући једну од шема равногорске трупне обавештајне службе јасно уочавамо да људи који су радили по обавештајној грани нису били независни и самостално повезани са обавештајним одељењем корпуса.⁵⁰ Они су били подређени својим командантима који су и одабирали људе за ову дужност. Локални команданти постављали су обавештајне органе и у градовима, мањим местима и селима.⁵¹ Извештаји су прослеђивани 1. и 15. у месецу надлежним путем, изузев у ситуацијама када је хитност захтевала да се информација упути што пре онеме на кога се односи. Батаљон и ниже јединице били су дужни да не чекају наведени рок и да прослеђују извештаје одмах.⁵²

Командантима је указивано на „важност прикупљања обавештајних података, на њихову правилну процену и на благовремено коришћење”. Ово је подразумевало да ни једна оружана акција не може да се покрене ако претходно на основу обавештајних података није утврђена јачина, „распоред и намена” непријатеља.⁵³ У којој мери су команданти спроводили и на који начин ово начело превазилази оквире овог рада и захтева посебну анализу.

⁴⁹ ВА Ча, к.12, ф.5, д. 1.

⁵⁰ ВА Ча, к.117, ф.1, д. 10.

⁵¹ ВА Ча, к.103, ф.4, д. 18.

⁵² Исто.

⁵³ *Рат и мир ђенерала...*, пр. М. Весовић и други, 1, 296.

Михаиловићеви обавештајци и делегати

Генерал Михаиловић је, као и у случају Београда, преко својих самосталних обавештајаца у овом периоду организовао на терену обавештајну службу. У Аранђеловцу је још од средине 1942 (прво преко команданта Првог равногорског корпуса Звонимира Вучковића) деловао капетан Милетић, а капетан Михаило Вемић је деловао у Београду, долини Мораве, у Нишу, где је организовао и обавештајни центар, те стигао чак до Грчке и тамошњег покрета отпора ЕДЕС, са Наполеоном Зервасом на челу. Он је имао и везу са британском службом преко радио-станице и био је једини који је имао толико поверење генерала Михаиловића да је самостално одржавао везу са Британцима на Блиском истоку. Као самостални обавештајци у примарној грађи помињу се и Неђо Вукић у ужичком крају и мајор Богдановић на југу Србије.⁵⁴

Михаиловићеви „делегати“ за одређене делове територије или групе корпуса, када би стигли на одређени терен, осим контролне, обављали су и обавештајну и контраобавештајну делатност. Тако је потпуковник Драгослав Павловић имао своју мрежу сарадника на терену. Мајор Рудолф Перхинек је био на северу Црне Горе, где је поред борбе са партизанима и њиховим присталицама, деловао и према италијанском окупатору. Капетан (мајор) Серафим Неготинац у ваљевско-колубарском крају такође.⁵⁵

Обавештајни органи појединих команди ЈВуО

Неколико екстериторијалних команди постојало је у саставу ЈВуО. Оне су из Србије имале надлежност над територијом која се није могла контролисати. То су биле Команда северних покрајина (ГШ 133), Команда Војводине и команде Срема, Баната и Бачке (ГШ 233-236).

⁵⁴ ВА Ча, к. 246а ф.4-1, 48-52, 60-62.

⁵⁵ ВА Ча, к. 246а ф.4-1, 63-73.

Захваљујући мајору Жарку Тодоровићу, који је знање и искуство из поља обавештајне делатности стекао у међуратном периоду, Команда северних покрајина је још од 1941. прикупљала обавештајне податке. Сачуване депеше од јуна 1942. показују да је он на челу тог штаба имао разгранату обавештајну мрежу у државним институцијама, контакте са појединим дипломатама, али и везе према Хрватској (где је имао своје људе у Загребу) и чак Словенији. У том периоду Валтер је генералу Михаиловићу слао податке преко радио-везе. Рад обавештајне службе постављен је доста широко, па чак у пропагандном смислу.⁵⁶ Команда северних покрајина се након пада радио-станице 506 (која је радила и за британску службу) децембра 1942. у руке Гестапоа и сама нашла на удару немачких органа безбедности, марта 1943. године.⁵⁷ По одласку ове команде из Београду на терен Колубарског корпуса ослабио је њен обавештајни профил.

И остале четири поменуте „војвођанске” команде, у суштини мањи штабови, имале су од краја 1942. па до јесени 1944. обавештајне органе у свом саставу као и одређену мрежу сарадника на терену где им је била зона одговорности. Команда Војводине, која се повукла заједно са главнином снага ЈВуО у Босну у јесен 1944, задржала је своје обавештајно људство све до фебруара 1945. године.

Посебну улогу имао је Горски штаб 110 за јужну Србију и Македонију. Овом командом, формираном у априлу 1942, руководио је мајор (потпуковник) Радослав Ђурић. Његов штаб и у њему уграђени обавештајни органи деловали су на целом подручју од Ниша, преко Јужне Србије, Косова и Метохије Македоније до суседних земаља. Он је успео да своје људе инфилтрира у структуре окупационе и српске власти на терену. Формирао је обавештајне центре у Нишу и Скопљу, одакле су са терена и из структура окупатора стизале разне и важне информације. Обавештајна структура ГШ 110 деловала је мимо команди и обавештајних органа корпуса и бригада у саставу ове команде, па је била и нека врста контролног органа. Овај тренд квалитетног

⁵⁶ ВА, ЧА, к. 54 ф. 1, д. 3. ВА, ЧА, к. 246А, ф. 4 -1, 190–203.

⁵⁷ ИАБ, БДС, Ј- 619, досије Јакшић Тихомир. ИАБ, БДС, Х- 326, досије Константин Хаџи Илић.

обавештајног рада Ђурић је задржао до краја 1943. године. Почетком 1944. долази до колебања код Ђурића. Ово је уочено и у Команди Србије, чији ГОЦ, а потом и ТЕТАС, шаљу своје људе на Ђурићеву територију да провере у ком правцу се његова оријентација креће.⁵⁸

ТЕТАС – теренска тајна служба

Генерал Михаиловић имао је амбицију да развије посебну тајну службу, која би на што широј територији у оквиру граница окупиране Србије деловала не само обавештајно већ и контраобавештајно. Крајем 1943. или почетком 1944. амбициозније се кренуло у формирање обавештајне организације – службе која би покрила целу окупирану Србију. Она је настала делимично на постојећој мрежи обавештајаца коју је раније развио Главни обавештајни центар Команде Србије. У почетку у извештајима се појављују агенти или извештаји са словом „Т” да би касније од марта помињао назив ТЕТАС, за који се касније говорило да значи „Теренска тајна служба.”

Њен руководилац био је капетан Душан Радовић, познат под надимком Кондор, иначе командант Златиборског корпуса ЈВуО. Овај официр, који је још од октобра 1942. био укључен у обавештајну мрежу Главног обавештајног центра Команде Србије, од почетка марта 1944. активно је радио на успостављању ТЕТАС-а. Ова служба била је везана за генерала Михаиловића и Врховну команду. Судећи по коментарима које је генерал Михаиловић остављао на извештајима које је добијао од ТЕТАС-а, можемо да закључимо да је први човек равногорске организације ценио рад који обавља Радовић.⁵⁹ Није јасно само како је Радовић технички могао да изведе руковођење једном сложеном тајном организацијом с обзиром на то да је био ограничен својим трупним дужностима и својом зоном одговорности на западу Србије.

⁵⁸ ВА, ЧА, к. 246А, ф.4 -1, 214-231.

⁵⁹ ВА ЧА, к. 246а, ф.4-1, 74-77.

Он се тежишно оријентисао на терен свог корпуса и вероватно на подручју преко Дрине, са кога је црпео обавештајне информације. Везу са својим испоставама одржавао је куририма највише железничарима на прузи од Ужица ка Београду. Организација је требало да има Центар за везу и обавештајне центре „антикварнице” бр. 1, 2 и 3. Радовић је предвидео стварање Центра за везу у Земуну, одакле би се рачвали канали према Новом Саду, Сарајеву и Загребу. Деловала су три обавештајна центра.

– Антикварница бр. 1 у Београду – која је била и најактивнија. Радовић је дао анализу кадра који је био ангажован у овој организацији. Из сачуваних докумената види се да је ТЕТАС средином 1944. успео да развије обавештајну делатност према окупатору и представницима српске владе на подручју Београда и да добија релевантне обавештајне информације.

– Антикварница бр. 2 у Ужицу – обавештајни пункт Златиборског корпуса који постоји још од јесени 1942, тежишно ангажован према добровољцима СДК; потом ка партизанима – комунистима и посебно на подручје преко Дрине и према Санџаку „ничијој земљи”.

– Антикварница бр. 3, која је била успостављена у Нишу, и покривала је подручје Јужне Србије. Ту је Радовић користио неке од обавештајаца из раније структуре Главног обавештајног центра. Посебно је „разрађиван” командант Јужне Србије пуковник Радослав Ђурић.

Радовић је на Косову имао сарадника Т-92, као испоставу ТЕТАС-а. Сасвим сигурно да је ТЕТАС током године развио још испостава или сарадника на терену, али о њима нема сачуваних података. Као посебну активност развио је организацију или више концепт „Мистериозне пропаганде” или МИП, с циљем проношења лажних вести, гласина или других информација ради забуне код непријатеља.⁶⁰ Теренска тајна служба престаје са радом у септембру 1944, када је Радовића убио командант Црногорске бригаде (Косјерићке) Филип Ајдачић али и захваљујући чињеници да су након продора партизанских снага у Србију нестали услови за деловање ове организације.⁶¹

⁶⁰ ВА ЧА, к. 246а ф.4-1, 80–104.

⁶¹ ВА ЧА, к. 246а ф.4-1, 74.

Продором партизанских, а потом и совјетских снага у централну Србију у септембру и октобру 1944. године долази до повлачења Врховне команде преко Дрине у Семберију, а месец дана касније, после повлачења у зону Ивањице и главнице снага Команде Србије ЈВуО. Повлачење ван Србије претворило се у праву голготу. Јединице су ишле у Источну Босну и даље на север Босне у нестварној нади да ће савезници на политички начин интервенисати у корист равногораца.

У овом периоду равногорска обавештајна служба се углавном распала, јер је матична територија напуштена, многи њени припадници пали су у руке комунистичких власти или једноставно се приклонили победницима. Неколико Михаиловићевих обавештајаца било је активно у зони Сарајева и Добоја током зиме 1944–1945, махом у акцијама куповине муниције, наоружања или опреме. Преостала структура равногорске обавештајне службе више није постојала као ефективна организација.

* * *

На бази увида у сачуване документе Врховне команде ЈВуО, а посебно телеграме – депеше, може се установити да је равногорском обавештајном службом у суштини руководио генерал Михаиловић у току целог рата. Сама обавештајна служба настала је у тешким условима немачке окупације. Њен развојни ток није био праволинијски, већ је зависио од количине притисака окупатора, ситуације на терену или квалитета, способности и самопрегора људи у њој. Равногорска обавештајна служба није била јединствена, није руковођена из једног центра и често је долазило до преклапања или дуплирања ефектива. Ако се изузме Београд, који је био свакако место где је ова служба најуспешније функционисала, често је развијана из делова Србије који нису били адекватно повезани комуникацијама. Највећи део предаје информација према вишим инстанцама или Врховној команди вршен је радио-везом, што је давало могућност немачком радио-извиђању да прати и анализира податке. Ипак, добар део информација о ефектима и покретима немачких трупа је преко радио-везе са Владом у изгнанству или преко савезничких мисија ипак дошао на места где се одлучивало о војним операцијама против Трећег рајха. Уз десетине и десетине стреља-

них обавештајаца, који су пали у руке немачком окупатору, то је свакако највећи допринос равногорске обавештајне службе у току њеног постојања.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Војни архив: Фонд Четничка архива

Историјски архив Београда: Фонда заповедник полиције безбедности и службе и службе безбедност; Фонд Безбедносно информативна агенција

Библиотека Института за савремену историју: Легат Павла Милошевић

Објављени извори и штампа

Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије, Београд: Војноисторијски институт, 1973, XII-1.

Српски народ

Службене новине Краљевине Југославије

Литература

Авакумовић Иван, *Михаиловић према немачким документима*, Београд: Институт за савремену историју, 2004.

Vauhnik Vladimir, *Nevidljivi front: Borba za očuvanje Jugoslavije*, Minhen: Iskra, 1984.

Весовић Милан, Николић Коста и Димитријевић Бојан Б., *Рат и мир ђенерала: изабрани ратни списи*, Београд: Српска реч, 1998.

Глишић Венцеслав, *Ужичка република*, Београд: Нолит, 1986.

Денда Далибор, „Војна обавештајна служба у Краљевини СХС/Југославији 1918-1941”, *Војноисторијски гласник* 2, (2010), 20–39;

Димитријевић Бојан, *Ђенерал Михаиловић*, Биографија I део, Београд: ALX, 1996.

Жујовић Младен Ј., *Ратни дневник 2: Југославија у II светском рату*, Врњачка Бања: Интерклима-графика, 2004, II.

Karchmar Lucien, *Draza Mihailovic and Rise of the Chetnik movement 1941–1942*, NY-London: Garland Publishing Inc, 1987.

Jugoslovenska vojno-obaveštajna služba, elaborat: Odeljenje za zaštitu naroda, I, II, III;

Краков Станислав, Милан Недић: *На оштрици ножа*, Београд: Никола Пашић, 2008.

Martin David, *Mreža dezinformacija: Čerčilova jugoslovenska greška*, Beograd: Prosveta, 1991.

Milovanović Nikola, *Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihailovića*, Beograd: Slovo ljubve, 1983.

Митровић Дојчило, *Западна Србија 1941*, Београд: Нолит, 1975.

Николић Коста, *Историја равногорског покрета: Против нацизма фашизма и комунизма*, Београд: Завод за уџбенике, 2014, II.

Popović Uglješa, *Deseti po redu: Tajna vojno obaveštajna služba bivše jugoslovenske vojske od 1938. do maja 1941. godine*, Beograd: Uglješa Popović, 1976.

Равногорска омладина у рату 1941–1945: сећања и казивања, ур: Новица Стевановић, 1, Београд: Удружење припадника Југословенске војске у Отаџбини 1941–1945, 2008.

Ристановић Раде, *Београдски равногорци: Југословенска војска у отаџбини и Равногорски покрет у окупираном Београду 1941–1944*, Београд: Институт за савремену историју, 2020.

Terzić Milan V., *Jugoslavija u viđenjima kraljevske vlade i namesništva 1941–1945: propaganda i stvarnost*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2004.

Trew Simon, *Britain, Mihailovic and the Chetniks, 1941-1942*, London: The Macmillan press LTD, 1997.

Ужички крај у НОР-у и револуцији 1941–1945, ур: Миливоје Маринковић, Ужице: Штампарско-издавачко предузеће Димитрије Туцовић, 1989.

Foot M.R.D., *Resistance: European Resistance to the Nazis, 1940-1945*, London: Biteback Publishing, 2016.

Цветковић Срђан, Раде Ристановић и Небојша Стамболија, *Колaborационисти пред судом: Саслушања Милана Недића, Драгомира Јовановића, Танасија Динића и Косте Мушицког пред органима Озне*, Београд: Институт за савремену историју 2020.

Dr. Bojan B. Dimitrijević, Principal Research Fellow
Institute for Contemporary History, Belgrade
e-mail: bojnads1@gmail.com

Dr. Rade Ristanović, Research Fellow
Institute for Contemporary History, Belgrade
e-mail: raderistanovic@hotmail.com

THE YUGOSLAV ARMY IN HOMELAND INTELLIGENCE BRANCH IN OCCUPIED SERBIA 1941-1944

(Summary)

The Yugoslav Army in Homeland (Jugoslovenska vojska u Otadžbini - JVuO), also known as Ravnogorski resistance movement, developed its intelligence branch since the early days of its existence in mid-1941. The premature uprising of 1941 and harsh German reprisals caused that the whole resistance in Serbia collapse until the late summer of 1942. In following period, the JVuO intelligence was established under the subordination of the its Komanda Srbije – The Serbian HQs and its Main Intelligence Centre. But the JVuO intelligence branch was not unified. It was not operated from a single center in later years. Soon, there were other commands which developed their own intelligence networks, such as Belgrade HQ, different operational units and HQs. Even, there were individual networks established mostly in Belgrade, directly connected with its supreme commander General Dragoljub Mihailović. Such kind of organization produced the overlapping or duplication of efforts. No matter such shortcomings, Belgrade was certainly the place where this branch operated most successfully in nearly while duration of the War. The intelligence branch itself was created under the difficult daily conditions of the German occupation which reached its peak in turn of 1942/1943. Its development was never straightforward and depended on the level of pressure from the German occupier, the particular situation in the different parts of Serbia and on the quality, ability and self-sacrifice of the people that were members or supporters. Most of the information were transmitted to higher instances or the Supreme Command over the radio network. It enabled the German signal intelligence to monitor

and analyze the level of gathered facts and figures. Nevertheless, the gathered information on the order of battle, strength, activities and movements of the German troops reached the Yugoslav Government in exile and Allied HQs. With numerous of intelligence officers and residents falling into the hands of the German occupier, that is certainly the largest contribution of the JVuO intelligence to the Allied cause. After the Partisan and Soviet troops entered the Serbia in September - October 1944, General Mihailović and main body of its forces, abandoned Serbia and retreated into Bosnia, where they were defeated and destroyed in May 1945. Withdrawal from Serbia in autumn 1944, marked a cease of the organized Ravnogorski intelligence. Having some pre-Second World War intelligence experience, being military attaché and working partly in Intelligence Department, General Mihailović never devoted this business to any of his subordinated officers in JVuO Supreme Command. He gathered almost all of the information from the terrain, no matter that Intelligence Department was created in September 1943 and existed until the end of the war. The article is written upon the preserved documents of the JVuO Supreme Command and its numerous dispatches that were communicated between General Mihailović and its subordinated intelligence network.

KEY WORDS: Intelligence Service, Serbia, Belgrade, Occupation, Yugoslav army in homeland, General Mihailović.